Відгук

офіційного опонента на дисертацію Швайки Інни Олександрівни *«Взаємовідносини німецьких колоністів та українського населення (кінець XVIII – 20-ті роки XX століття)»*, поданої на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України

Історія українських земель буде неповною без дослідження її мультиетнічної складової, кожен із етносів якої заслуговує на увагу з боку наукової спільноти та громадськості. Тематика взаємовідносин різних етнічних спільнот як ніколи затребувана у наш час, адже сучасне суспільство та уряди багатьох країн світу відчувають на собі вплив та зміни, пов'язані з міграційними рухами та глобалізацією. Сучасна гуманітаристика у процесі вивчення міжнаціональних відносин звертає увагу на проблематику макро- і мікросередовища, нації та етноса, міжособистісних відносин в різних мікросоціальних групах тощо. У зв'язку з цим їхня історіографія є надзвичайно багатою, охоплюючи широкий спектр питань від розселення етнічних груп до формування ідентичності і поширення культурних взаємовпливів. Разом з тим, поза етнографічною та культурною проблематикою залишаються економічні взаємовідносини колоністів з місцевим населенням. Представлена дисертаційна робота, судячи з її мети, є спробою розширити знання про міжетнічні стосунки на території українських земель та пропонує погляд на взаємовідносини німецьких колоністів та українців крізь призму етнокультурних традицій, взаємовпливу культур та економічних відносин.

Для реалізації мети і завдань дослідження авторкою обрано тривалий хронологічний період, які охоплює період з кінця XVIII до кінця 20-х років XX століття: від появи перших німецьких колоній на території українських земель до еміграції значної кількості німців у ранньорадянський період.

Застосовуючи теорію діалогу етносів, дисертантка прагнула розглянути етнокультурні традиції німецького етносу, виявити вплив української культури на нього, з'ясувати специфіку побутових та економічних відносин (с. 19 – 20), що відповідає темі дисертаційної роботи.

Структура роботи обумовлена визначеними авторкою метою і завданнями, що відобразилося у необхідності виокремлення трьох тематичних розділів, один із яких присвячений стану наукової розробки, джерельній базі та методології, а два наступних – німецькому економічному досвіду та українсько-німецьким етнокультурним відносинам у досліджуваний період. До кожного розділу в якості наочної ілюстрації отриманих результатів дослідження авторка підготувала 17 додатків у вигляді схем, графіків, діаграм, рисунків, фотографій, карт, що допомогло покращити сприйняття дослідницького матеріалу.

Історіографія німецьких колоній структурована на дорадянську, радянську, вітчизняну та зарубіжну, кожна із яких детально проаналізована в першому розділі дисертації. Дослідження базується на матеріалах п'яти архівів, у тому числі чотирьох обласних (Одеського, Харківського, Запорізького, Дніпропетровського) та одного закордонного (Російського державного історичного архіву), а також спирається на матеріали періодичної преси, статистичних джерел. Наявність широкої джерельної бази дозволяє стверджувати про її репрезентативність.

Другий розділ, присвячений економічному досвіду німецьких колоністів, дослідниця розпочала з висвітлення еволюції їхніх взаємин з владою, у тому числі вдавшись до з'ясування особливостей їхнього життя в контексті правового поля Російської імперії (с. 53). Такий підхід допоміг показати, в яких умовах опинилися новоприбулі колоністи, з якими труднощами вони зустрілися, яким чином визначалося їхнє становище відповідно до законодавства імперії. У цій частині дисертації детально досліджено їхню підприємницьку діяльність у сфері сільського господарства та промисловості, у тому числі здійснено акцент на впливах, які вони

принесли на український економічний та суспільний ґрунт, та взаємовпливах, які стали результатом їхнього інтегрування. Авторка пропонує ширше подивитися на проблему економічних відносин між обома спільнотами у дихотомії «хазяїн-робітник» і аналізує їхню взаємодію на повсякденному рівні, де німець був власником підприємства чи господарства, а українець – найманим робітником (с. 95). Досліджуючи питання цих взаємовідносин, дисертантка не оминула увагою вплив конфесійної приналежності та існуючої нормативно-правової бази держави на появу конфліктів в мультетнічному середовищі (с. 101).

У третьому розділі дисертації розглянуто розвиток освіти серед німецьких колоністів, навчальний процес та характерні риси русифікаторської політики в Російській імперії. Дослідниця прийшла до висновку, що рівень освіченості серед німців якісно вирізнявся серед інших етносів імперії, був одним із найвищих, як і рівень володіння російським письмом, що у свою чергу можна розглядати як результат успішної русифікації (с. 119). Важливим чинником розвитку освіти серед німецьких колоністів було відкриття ними різних навчальних закладів, шкіл, реальних та комерційних училищ, в яких могли навчатися учні незалежно від своєї етнічної приналежності та віросповідання, у тому числі й українці. Результати порівняння рівня освіченості серед різних етнічних груп Російської імперії, у тому числі за гендерною ознакою на прикладі Таврійської губернії, авторка ілюструє у додатках О та П (с. 196 – 197). Протягом тривалого часу спостерігався активний розвиток викладання німецької мови в навчальних закладах їхніх громад.

На початку Першої світової війни, яка стала важливим і визначальним періодом у житті кожного німця, та в результаті запровадження антинімецької кампанії відбулися зміни у державній політиці та настроях суспільства щодо них, у тому числі було заборонено викладати німецької мовою, створювати нові громади та закрито більшість вже існуючих шкіл. Як

зазначає дослідниця, зі встановленням більшовицької влади та в результаті політики «коренізації» її ставлення до розвитку освіти в середовищі німецьких громад на короткий час лібералізувалося, але врешті закінчилося ліквідацією та реорганізацією їхніх навчальних закладів (с. 130 – 132). У такий спосіб на прикладі даного дисертаційного дослідження можна побачити, яким чином відбувалася еволюція державної політики щодо етнічних меншин на території українських земель з кінця XVIII по 20-ті роки XX століття включно.

У контексті вивчення історії німецьких колоністів на території українських земель заслуговує уваги проблема етноконфесійних відносин німецького та українського населення. Розглядаючи склад учнів німецьких навчальних закладів, серед яких були лютерани, православні, меноніти та католики, авторка ілюструє свої висновки додатками С та Т (с. 199 – 200). Аналізуючи цю проблему вона спирається на теорію Питирима Сорокіна про існування так званої системи «покарань та заохочень» з боку держави та суспільства. Результати даного дослідження її ще раз підтвердили, засвідчивши, що на території українських земель склалися такі взаємини між владою та різними релігійними групами в Російській імперії, в яких держава поєднувала мотиваційно-дресируючий вплив та систему пільг і привілеїв (с. 132 – 155).

У дослідженні не було залишено без роз'яснення і таке важливе питання для співіснування німецького та українського етносів, як їхні культурні взаємовпливи. Проживання в межах мультиетнічної території протягом кількох століть сприяло консолідації німецького етносу, у тому числі відобразилося у впровадженні заходів щодо збереження власної самобутності, та мало результатом формування високої стійкості їхньої спільноти до асиміляції. У зв'язку з цим авторка пропонує розглядати досліджуваний період як історію боротьби з асиміляцією (с. 157). Життя в такому «чужому» середовищі визначили особливості повсякдення німецьких

колоністів, і в першу чергу впливали на їхні родинні зв'язки, які були спрямовані на збереження їхньої самобутності. З іншого боку, тривале співіснування викликало зміни у побуті німців, які поступово переймали певні риси української традиційної культури та повсякдення, зокрема, елементи головних уборів, зачіски, облаштування будинку, благоустрою, їжі.

Хоча німецькі колоністи і не приймали участі у політичній діяльності, протягом досліджуваного періоду вони активно долучалися до утворення релігійних товариств, сільськогосподарських об'єднань, артілей, комун, союзів, що можна розглядати як свідчення їхньої суспільної та громадської активності (с. 135, 154). З початком Першої світової війни у зв'язку зі своїми релігійними переконаннями вони служили в якості медичних працівників, але в умовах радянської влади вони були позбавлені такої можливості і зрівняні у правах з іншими групами населення. Авторка детально аналізує зміни їхнього суспільного і правового становища після краху Російської імперії та встановлення влади більшовиків.

Побудувавши своє дослідження на вивченні господарської діяльності та етнокультурного життя, авторка дисертації змогла досягти поставлених мети та завдань. Варто відзначити, що поєднання економіки та культури в межах вивчення історії німецьких колоністів на території українських земель є сильною стороною цієї кваліфікаційної роботи. Авторка довела, що німці приймали активну участь у господарському житті українського Півдня Російського імперії. Крім того дослідницею були висвітлені успішні приклади підприємництва німецьких громад у промисловості та сільському господарстві, що стало важливим фактором промислового перевороту регіону другої половини XIX століття. Дисертантка вдало резюмує, що у зв'язку з державною політикою, як її досягненнями, так і прорахунками, терени українських земель не перетворилися на успішний мультикультурний регіон, але у той же час не стали моноетнічними (с. 181).

Ознайомлення з авторефератом та дисертацією дозволяє стверджувати, що вони ідентичні за змістом.

Відзначаючи успішну реалізацію поставленої мети роботи, ретельно проведений аналіз джерельної бази, вважаємо за необхідне висловити зауваження щодо окремих тверджень. В авторефераті, оглядаючи історіографію, авторка зробила висновок про те, що з'ясування фактів взаємовідносин між німцями та українцями стало можливим завдяки «вивченню історії повсякденних практик спілкування» (с. 6). Ознайомлення з його змістом та дисертації засвідчило, що дисертантка не робила аналіз історіографії повсякдення німецьких колоністів, тому цитований висновок не був повною мірою аргументованим. Серед зауважень до історіографічного огляду також є поділ існуючої наукової літератури з досліджуваного питання на дорадянську, радянську, сучасну вітчизняну та зарубіжну (с. 24). У даному випадку застосування терміну «дорадянська» можна було б замінити, наприклад, на «історіографія часів Російської імперії» або ж зробити історіографічний огляд за проблемно-тематичним принципом.

Серед подібних зауважень є використання застарілих ідеологічних тверджень, запозичених з радянської історіографії. Так, описуючи причини стрімкого розвитку машинобудування, авторка стверджує, що причиною цьому було «бажання накопичення капіталу» (с. 93). Очевидно, розглядаючи це питання, необхідно ширше підходити до його з'ясування, враховуючи цілий комплекс причин, пов'язаних з розвитком капіталістичних відносин в економіці Російської імперії, модернізацією, які відбувалися в рамках загальносвітових та європейських процесів.

Висловлені зауваження не знижують наукового значення дисертації, мають скоріше рекомендаційний характер і не впливають на отримані результати роботи. Дослідження І. О. Швайки є самостійним та актуальним, що підтверджується апробацією у наукових конференціях.

Основний зміст роботи та висновки викладені у 7 статтях, опублікованих у фахових виданнях.

Дисертаційне дослідження «Взаємовідносини німецьких колоністів та українського населення (кінець XVIII – 20-ті роки XX століття) відповідає вимогам пунктів 10, 12, 13, «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 року, а його авторка Швайка Інна Олександрівна заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри ЮНЕСКО
«Філософія людського спілкування»
та соціально-гуманітарних дисциплін
Харківського національного технічного
університету сільського господарства
імені Петра Василенка Скубій І. В.

Підпис Скубій І.В
ЗАСВІДЧУЮ
Начальник відділу діловодства ХНТУСГ
03. 05. 2018

Відгук отримано: 03. 09. 2018 р.
Учений секретар